ליקוטי מוהר"ן בפרשה – 291

פרשת וירא ה'תשפ"ז / מאת הרה"ג אליהו עטייה שליט"א

לקבלת השיעור במייל : 6537488@gmail.com

ליקוטי מוהר"ן תורה א **יצחק רבקה**

התפילה של יצחק ורבקה / מדוע לא התפלל יצחק על רבקה מיד שנשאה / אברהם נפטר חמש שנים קודם זמנו / החיסרון כרמז והזמנה לתפילה / "רְצוֹן יְרֵאָיו יַעֲשֶׂה" – רצה לומר שעושה רצון ליראיו / דברי רבינו להתפלל על כל דבר / כל בנים שאתה נותן לי יהיו מן הצדקת הזו / מדוע הנידון שדוקא שיישא יצחק דוקא שפחה / מה יחס בן השפחה לאביו / חילוק הייחוס בין קודם מתן תורה לאחרי מתן תורה / איפה מצינו את הטעם שנתקדש יצחק להיות עולה / ארץ ישראל בחינת השכינה וחוץ לארץ בחינת השפחה / בחינות נרנ"ח באברהם ושרה יצחק ורבקה / עולה תמימה - 'יְחִידָה לְיַחֲדָךְ' / "אַשְׁרֵי תְמִימֵי" - ב' תמימים יצחק ויעקב / איפה מצאנו בחינת תורה אצל יצחק / התורה שקודם מתן תורה / מאה הברכות והמשכת השפע / ענין הברכה להרבות את הבריכה העליונה - השכינה / סוד המעשרות וברכות יצחק / מתוך המאה ברכות נתן יצחק ליעקב מעשר של עשר ברכות / חן ונגה – סוד קבלת התפילות / החכמה והבבורה / מהו הפשט במאמר עשו "הִנֵּה אָנֹכִי הוֹלֵךְ לָמוּת" / בשביל מה הוצרך יעקב לקנות מעשו את הבבורה / מנוגה נעשה אור כחצות היום / התפילה על הגשמיות כשלב ודרך לתפילה על רוחניות / יצר טוב ויצר רע – מלך זקן ומסכן וחכם / עסק התורה בבוח / העצה לימוד הגמרא / עצה זו היא בריאות למוח בפרט כשמתבגרים

השיעור לרפואה שלימה של שרון בן נעימה נעמי 'אל נא רפא נא לו' ולעילוי נשמת אולגה (חולה) בת סימי ומאיר זכרונה לברכה

התפילה של יצחק ורבקה

א. פרשת תולדות עוסקת בתולדות יצחק, יעקב ועשיו, בפרשה הקודמת היתה אריכות גדולה בזיווג של יצחק אבינו, ופה כבר מדברים על התולדות. ומתחילה בעניין של יצחק ורבקה הוא עניין של תפילה, כמו הגימטריה הידועה שהמילים "יצחק רבקה" עולות כמניין 415 "תפלה".

כתוב (בראשית כה, כו) "וְיִצְחָק בֶּן שִׁשִּׁים שָׁנָה בְּלֶדֶת אֹתָם", ופירש"י וז"ל: עשר שנים משנשאה עד שנעשית בת שלש עשרה שנה וראויה להריון, ועשר שנים הללו ציפה והמתין לה – כמו שעשה אביו לשרה (שהמתין עשר שנים מאז שבא לארץ ישראל), כיון שלא נתעברה ידע שהיא עקרה והתפלל עליה, עכ"ל.

מדוע לא התפלל יצחק על רבקה מיד שנשאה

ב. וקשה, וכי לא היה ראוי ליצחק להתפלל גם קודם לכן – במשך כל העשרים שנה מאז שנשאה, לפני שנודע לו שהיא כבר עקרה, הרי ודאי שראוי להתפלל על כל דבר על הפרנסה, הבריאות והילדים, גם קודם שנודע שאשתו עקרה. וכידוע שיחתו של רבינו בשיחות הר"ן (סי' רל"ג), וז"ל: פַּעַם אַחַת דִּבֵּר רַבֵּנוּ ז"ל מֵעִנְיַן בְּגָדִים, וְאָמַר לוֹ שֶׁעַל כָּל דָּבָר צְרִיכִין לְהִתְפַּלֵּל. הַיְנוּ אִם בִּגְדוֹ קָרוּעַ וְצָרִיךְ לְבֶגֶד – יִתְפַּלֵּל לְהַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ שֶׁיִּתֵּן לוֹ בֶּגֶד לִלְבֹּשׁ, וְכֵן בְּכָל כַּיּוֹצֵא בָּזֶה, דָּבָר גָּדוֹל וְדָבָר קָטָן, עַל הַכֹּל יְרַגִּיל עַצְמוֹ לְהִתְפַּלֵּל תָּמִיד לְהַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ עַל כָּל מַה שֶּׁיִּחְסַר לוֹ, עכ"ל.

אברהם נפטר חמש שנים קודם זמנו

ג. היום התנוצץ לי חידוש בנושא הזה, מצינו בדברי רש"י לקמן (בראשית כה, ל) שכתב וז"ל: אותו היום (שבא עשו מהשדה והוא עייף) מת אברהם שלא יראה את עשו בן בנו יוצא לתרבות רעה (שהרי באותו היום הרג את הנפש ובא על אשת איש ועוד עבירות), ואין זו שיבה טובה שהבטיחו הקב"ה, לפיכך קצר הקב"ה חמש שנים משנותיו, שיצחק חי מאה ושמונים שנה וזה מאה שבעים וחמש שנה, ובישל יעקב עדשים להברות את האבל, עכ"ל.

ובשפתי חכמים בפסוק ביאר זאת, וז"ל: ודילמא הגיעו עת שנותיו למות, ויש לומר מדכתיב גבי אברהם (לעיל פסוק ח') "זָקֵן וְשָׂבֵעַ", ולא כתיב 'ימים', כמו גבי יצחק (לקמן לה, כט) "זָקֵן וּשְׂבַע יָמִים", וכן בשאר צדיקים (זה מורה שלא מילא אברהם את ימיו). נמצא שאברהם נפטר בגיל מאה שבעים וחמש והיה ראוי לחיות מאה שמונים שנה, לפחות כמו יצחק בנו, ובגלל עשו התקצרו ימיו.

ולפ"ז יש לומר, שיצחק ידע ברוח הקודש את עיקר הדבר שהפטירה של אברהם אבינו, תלויה בילדים שלו. לכן ליצחק לא היה רצון להתפלל על ילדים. עד שראה שרבקה היא עקרה, ומכיוון שראה שהיא עקרה, אזי הוא מתפלל (וכמו שנבאר בסמוך).

החיסרון כרמז והזמנה לתפילה

ד. לאור דברים אלו, אני רוצה להוסיף עוד נקודה. זה שחסר לאדם משהו, זאת אומרת שהקב"ה מרמז לו: 'על זה אני רוצה שתתפלל'. כדברי הגמרא (יבמות סוף דף סד.) "מִפְּנֵי מָה הָיוּ אָבוֹת עֲקָרִים? מִפְּנֵי שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מִתְאַוֶּה לִתְפִלָּתָן שֶׁל צַדִּיקִים". אדם צריך לדעת לגבי כל מה שחסר לו וכמובן שאינני מדבר על חלומות ופנטזיות, אלא על מה שחסר לאדם באמת, הוא צריך לבקש על זה מהקב"ה, ואפילו שהם דברים גשמיים ודברים פשוטים.

ואני מדבר על אנשים צדיקים שבאמת רוצים להתפלל רק על רוחניות, גם הם צריכים לדעת, כי ברגע שאתה רואה שחסר לך משהו! בין אם רוצה עוד ילד לקיים מצוות פריה ורבייה – וחסר לו, ובין אם רוצה פרנסה כדי לגמור את החודש – וחסר לו, או שהוא צריך רפואה שלימה כי הוא חולה. שכל אלו הם דברים שבאמת חסרים לאדם! והקדוש ברוך הוא מחסיר אותם מהאדם בשביל שיתפלל על זה, הקב"ה רוצה לשמוע ממך תפילה מעומק הלב על מה שחסר לך, כמו שאבא רוצה לשמוע את הבקשה של בנו – "הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מִתְאַוֶּה לִתְפִלָּתָן שֶׁל צַדִּיקִים".

ומי שנעשה דוקא אז 'חכם' ואומר: "לא, אני בהתבודדות מתפלל רק על דברים רוחניים", זו טעות! כי הקב"ה מרמז לך: "אני רוצה ממך התבודדות אמיתית, שתתפלל על מה שחסר לך". שתתפלל על הנקודה שחסרה לך בעת הזו, זה הרמז שהקב"ה רומז לך.

"רְצוֹן יְרֵאָיו יַעֲשֶׂה" – רצה לומר שעושה רצון ליראיו

ה. בפרשתנו אומר ה'נועם אלימלך' הקדוש, על הפסוק (תהלים קמה, יט) "רְצוֹן יְרֵאָיו יַעֲשֶׂה" – רצה לומר שעושה רצון ליראיו, ע"כ. (וע"ש כפי דרכו). ויש להוסיף לפי דבריו, שהקדוש ברוך הוא עושה רצון ליראיו (שהם מצד עצמם רוצים להתפלל רק על רוחניות), והקב"ה עושה להם רצון להתפלל גם על גשמיות. וכל זאת משום שכפי שאומר פה רבינו בלשונו, שעל כל דבר צריכים להתפלל, ואפילו על בגד קרוע צריך להתפלל.

דברי רבינו להתפלל על כל דבר

ו. יש שיחה (אשפוך לפניו שיחי עמ' ש"ס בשם ר' לוי יצחק) על רבי נתן שמספרת שפעם אחת היה חסר לו כפתור לבגד, והוא סיפר את זה לרבינו, (כמו שהיה מספר לרבינו כל דבר), רבינו אמר לו (בשיחה רלג הנ"ל), וז"ל: תִּתְפַּלֵּל עַל זֶה לְהַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ. וְעָמַדְתִּי מִשְּׁתוֹמֵם, כִּי הָיָה לִי לְדַבֵּר פֶּלֶא בְּעֵינַי לְהִתְפַּלֵּל לְהַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ עַל דָּבָר פָּחוּת כָּזֶה, וְגַם

כִּי לֹא הָיָה מֻכְרָח בְּיוֹתֵר. עָנָה וְאָמַר (בִּלְשׁוֹן תֹּמַהּ): אֵין זֶה כְּבוֹדְךָ שֶׁתִּתְפַּלֵּל לְהַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ עַל דָּבָר קָטָן כָּזֶה?!

כל בנים שאתה נותן לי יהיו מן הצדקת הזו

ז. וזה מה שמרמז הקדוש ברוך הוא ליצחק, וכביכול אמר לו: "אל תבקש רק רוחניות, התפלל עכשיו! תראה, הנה אשתך עקרה, תתפלל עליה", ומזה יצחק הזדעזע. כי כפי הנ"ל עד עתה יצחק חשב שהסיבה שאשתו מתעכבת מלהביא ילדים, הוא משום שחיי אברהם תלויים בזה, וכמו שקרה לבסוף, שבגלל עשו נתמעטו שנותיו של אברהם. אבל ברגע שהבין יצחק שהיא עקרה, ואם כן אין הסיבה של העיכוב משום חיי אברהם, אלא שבאמת אשתו עקרה. אז מיד התפלל עליה.

ואף שכתוב שההבנה של יצחק היתה משום הזמן שעבר – שעבר עשר שנים מאז שהיתה ראויה להריון ולא ילדה. אבל כפי שביאר הנועם אלימלך, שהקב"ה עשה ליצחק את הרצון להתפלל, וא"כ הרצון בעצמו נעשה על ידי שהודיעו שהיא עקרה, ורימז לו ה' ית' שהעשר שנים שלא ילדה, הם מחמת שהיא עקרה וצריך להתפלל עליה, ולא משום חיי אברהם.

וכתוב שיצחק מתפלל דווקא עליה, כלשון המדרש (בראשית רבה סג, ה), וז"ל: מלמד שהיה יצחק שטוח כאן, והיא (רבקה) שטוחה כאן, ואומר (יצחק) רבש"ע כל בנים שאתה נותן לי יהיו מן הצדקת הזו. אף היא אמרה כן, כל בנים שאת עתיד ליתן לי יהיו מן הצדיק הזה, ע"כ. יצחק ידע שיהיו לו ילדים, כי הרי אמר הקב"ה לאברהם (בראשית כא, יב) "כִּי בְיִצְחָק יִקָּרֵא לְךָ זָרַע", כלומר שזרע של עם ישראל ייצא מיצחק, רק ש התפלל שיהיו ילדיו מהצדקת הזו – מרבקה.

מדוע הנידון שדווקא שיישא יצחק דווקא שפחה

ח. ובהמשך דברי רש"י (בראשית כה, כא) ושפחה לא רצה לישא, לפי שנתקדש בהר המוריה להיות עולה תמימה, עכ"ל. ויש לשאול למה רש"י אומר דווקא שפחה לא רצה לישא, ולא אומר: ואישה אחרת לא רצה לישא עליה. ונראה, שאישה אחרת שתהיה גבירה כמו רבקה, זה בוודאי שלא רצה יצחק, כי רצה שרק רבקה תהיה הגבירה, כי היא אשתו האמיתית. כי אחר ששמע מאליעזר את כל הניסים והמופתים שהיו בהזמנת רבקה בשבילו, הבין שמאת ה' היתה זאת ורבקה – היא רק – הזיווג האמיתי שלו, ולכן על אשה אחרת ודאי לא היה מדובר שיישא יצחק, רק הנידון הוא רק יישא שפחה כמו שעשה אברהם שנשא את שפחת שרה, ששפחה היא בטלה לעיקר, ותהיה בטלה לרבקה.

מה יחס בן השפחה לאביו

ט. ולכאורה היה נראה שהסיבה שלא רצה יצחק לישא שפחה, בגלל שהזרע של השפחה לא מתייחס אחריו, וכמו שאמרו בקידושין (דף סח:) שוולד השפחה מעבד עברי – הוא עבד כמותה ולא מתייחס אחר אביו. וכמו שישמעאל לא מתייחס אחר אברהם בגלל שהוא בן השפחה, וכמו שכתוב (בראשית כא, יב) "כִּי בְיִצְחָק יִקָּרֵא לְךָ זָרַע", ודרשו בגמ' בנדרים (דף לא.) שישמעאל לא נקרא 'זרע אברהם'.

רק שבעצם דברי רש"י עדיין יש להקשות כי משמע מלשון רש"י שאלמלא שיתקדש יצחק בהר המוריה היה נושא שפחה ולא מתפלל על רבקה, ולכאורה זה תמוה מאוד, בוודאי שהברירה הראשונה זה להתפלל על רבקה אשתו מאשר לישא שפחה. אבל באמת כמו שרואים גם באברהם וגם ביעקב, שהעדיפו לכאורה לישא שפחה וכמו שכתוב (בראשית טז, ב): "וַתֹּאמֶר שָׂרַי אֶל אַבְרָם הִנֵּה נָא עֲצָרַנִי ה' מִלֶּדֶת בֹּא נָא אֶל שִׁפְחָתִי אוּלַי אִבָּנֶה מִמֶּנָּה", וגם רחל אמרה ליעקב (שם ל, ג): "הִנֵּה אֲמָתִי בִלְהָה בֹּא אֵלֶיהָ וְתֵלֵד עַל בִּרְכַּי וְאִבָּנֶה גַּם אָנֹכִי מִמֶּנָּה", הרי שהעדיפו לפעול בדרך זו של נשיאת שפחה ולהיבנות דרכה, מאשר להתפלל על שינוי הטבע, כי אברהם לא התפלל על שרה שהיתה איילונית (יבמות סד:), אלא נשא שפחה. וזה כמו שכתב רבינו בספר המדות (תפילה אות י"ט), וז"ל: אָסוּר לְהַטְרִיחַ אֶת ה' לְשַׁנּוֹת אֶת הַטֶּבַע, ע"כ. ורק כשאין ברירה אחת, הצדיקים מתפללים על שינוי הטבע, וכמו שמצאנו כמה וכמה ניסים שעשו הצדיקים. וע' באריכות מה שביארנו בזה בספר המדות המבואר (בערך צדיק אות ס"ח ובהערות).

חילוק הייחוס בין קודם מתן תורה לאחרי מתן תורה

י. אכן לכאורה קשה, שהרי כתוב בפסוק הבא (שם, יג) "וְגַם אֶת בֶּן הָאָמָה לְגוֹי אֲשִׂימֶנּוּ כִּי זַרְעֲךָ הוּא", והרי שכן נקרא ישמעאל זרע אברהם הגם שבא מהשפחה, וכמו שנקרא בפסוק זה 'בן האמה', היינו 'בן השפחה'.

ועל כרחך שיש חילוק בין קודם מתן תורה, שיכול להתייחס ולהיות זרעו גם בן השפחה, וכמו בני יעקב שיש מהם שהם בני השפחות – והם שבטים גמורים. לעומת זאת לאחר מתן תורה, זרע השפחה לא מתייחס אחרי אביו. ולכן אף שכתוב "כִּי בְיִצְחָק יִקָּרֵא לְךָ זָרַע" וממעט את ישמעאל, זה לענין ההלכות שאחר מתן תורה, שאז הופקר זרע השפחה מלהתייחס אחרי אביו. אבל לדברים שהיו קודם מתן תורה, כמו הברכה שבירך ה' את ישמעאל להיות גוי גדול בגלל שהוא זרע אברהם, לענין זה ישמעאל כן נקרא 'זרע אברהם', כי באותה שעה עדיין לא ניתנה תורה, והיה ישמעאל נחשב כזרע אברהם.

ולכן אומר רש"י 'ושפחה לא רצה לישא' – ואין בזה חיסרון שלא מתייחס הזרע אחרי יצחק, כיון שמדובר קודם מתן תורה, שכן מתייחס הזרע אחרי האב גם בבן השפחה. ולכן צריך להסביר למה לא נשא יצחק שפחה, הרי בשפחה לכאורה היו נפטרים שתי הבעיות, מצד אחד עדיין רבקה הייתה נשארת הגבירה, ומצד שני היה יכול גם זרעו מהשפחה להתייחס אחריו. ועל זה מתרץ רש"י, כיון שהיה יצחק 'עולה תמימה', לא יכול היה לישא שפחה.

איפה מצינו את הטעם שנתקדש יצחק להיות עולה

יא. ואומר רש"י שהטעם 'ושפחה לא רצה לישא, לפי שנתקדש בהר המוריה להיות עולה תמימה'. ועל זה כבר הערנו (בשיעור לפני שנתיים): שבשום מקום בחז"ל לא כתוב את העניין של "נתקדש בהר המוריה" על העניין הזה של שפחה לא רצה לישא. אלא זה נאמר על מה שכתוב בהמשך (בראשית כו, א) "וַיְהִי רָעָב בָּאָרֶץ", ורצה יצחק לרדת מצרימה, ואמר לו הקדוש ברוך הוא: "אַתָּה עוֹלָה תְּמִימָה וְאֵין חוּץ לָאָרֶץ כְּדָאִית לְךָ". זה מה שיש במדרש. אבל על מה שרש"י

כותב גם כאן שלא רצה לישא שפחה מפני שהוא עולה תמימה, זה לא כתוב במפורש במדרש בהקשר זה.

ארץ ישראל בחינת השכינה וחוץ לארץ בחינת השפחה

יב. השנה התחדש לי חידוש על פי פנימיות שארץ ישראל היא בשליטת השכינה, הקדוש ברוך הוא. לעומת זאת, חוץ לארץ היא בבחינת השפחה, היא הבחינה של הקליפות, השפחה. ואם כן זה מיושב היטב, מדוע חוץ לארץ לא כדאית לך, שהרי ההבדל בין ארץ ישראל לחוץ לארץ הוא, שארץ ישראל היא בבחינת השכינה, לעומת חוץ לארץ היא בחינה של השפחה. אם כן כמו שחוץ לארץ לא כדאית לך בגלל שהיא בחינת שפחה ולא מתאימה לעולה תמימה, כך לישא שפחה ממש ודאי שאין מתאים ליצחק שהוא עולה תמימה. וכפי זה מובן היטב כיצד רש"י למד מדברי חז"ל, להביא את הענין של עולה תמימה, לטעם מדוע לא נשא יצחק שפחה. כי זה אותו טעם עצמו, ששפחה היא בחינת חוץ לארץ.

בחינות נרנ"ח באברהם ושרה יצחק ורבקה

יג. אכן עדיין צריך ביאור בקשר הענין של 'עולה תמימה' לענין לא לישא שפחה. וכדי להבין זאת נקדים את דברי הזוהר הקדוש בסתרי תורה פרשת לך לך (ח"א דף עט:), ששם מבואר: שאברהם הוא בחינת נשמה לנשמה (חיה), ושרה היא נשמה, ויצחק היה רוח, ורבקה נפש. ונבאר מעט, נר"ן – שהם נפש רוח נשמה, הם אור מקיף, לעומת חיה ויחידה הם אור פנימי, לכן החיה נקראת 'נשמה לנשמה', כלומר שהיא פנימית לנשמה. וזו בחינת אברהם, ושרה בת זוגו, היא בחינת נשמה. ואחר כך יש את הזוג יצחק ורבקה, שהם רוח ונפש. וארבעתם כנגד ד' אותיות יהו"ה, שאות יו"ד שבשם כנגד 'חיה', ואות ה' שבשם כנגד 'נשמה', ואות ו' שבשם כנגד 'רוח', ואות ה' אחרונה שבשם כנגד 'נפש'.

עולה תמימה - 'יְחִידָה לְיַחֲדָךְ'

יד. רק שלכאורה לפ"ז קשה, היכן נמצא ה'קוצו של יו"ד' ברמז הזה, אלא כאשר יצחק נעקד בהר המוריה, ונעשה עולה תמימה – התקדש ביותר וזכה לדרגת 'יחידה' בחינת 'יְחִידָה לְיַחֲדָךְ' (הושענות לסוכות מנהג אשכנז בפיוט אֵם אֲנִי חוֹמָה). ענין 'יחידה' הוא יחוד עם הקב"ה 'יְחִידָה לְיַחֲדָךְ', ולכן הזוכה לייחוד הגבוה הזה אי אפשר שיהיה שם עירוב הקליפות שיש בשפחה, ולכן כשנתקדש יצחק לבחינת 'עולה תמימה' – 'יחידה' – תמימה לגמרי, לא היתה ראויה ליצחק לא שפחה ולא חוץ לארץ – ששם מקום הקליפות.

"אַשְׁרֵי תְּמִימֵי" - ב' תמימים יצחק ויעקב

טו. רבינו מתחיל את הלקוטי מוהר"ן תורה א' בפסוק (תהלים קיט, א) "אַשְׁרֵי תְּמִימֵי דָרֶךְ הַהֹלְכִים בְּתוֹרַת ה'". קודם כל, "תמימי דרך" תמיד מפרשים את זה על יעקב, וגם רבינו יפרש זאת על יעקב. אבל עכשיו אנחנו רוצים לפרש גם משהו על יצחק. ויצחק הוא "עולה תמימה", ואם כן עליו נאמר "אַשְׁרֵי תְּמִימֵי", וזהו "תְּמִימֵי" בלשון רבים, כי יש גם את יעקב שהוא איש תם, וגם רמז ליצחק שהוא 'עולה תמימה'.

והמשך הפסוק "הַהֹלְכִים בְּתוֹרַת ה'", ורבינו מסביר בתורה זו, שעל ידי התורה מתקבלים כל התפילות, וכתב וז"ל: דַּע כִּי עַל יְדֵי הַתּוֹרָה נִתְקַבְּלִים כָּל הַתְּפִלּוֹת וְכָל הַבַּקָּשׁוֹת שֶׁאָנוּ מְבַקְּשִׁים וּמִתְפַּלְּלִים, וְהַחֵן וְהַחֲשִׁיבוּת שֶׁל יִשְׂרָאֵל נִתְעַלֶּה וְנִתְרוֹמֵם בִּפְנֵי כָּל מִי שֶׁצְּרִיכִין, הֵן בְּרוּחָנִי הֵן בְּגַשְׁמִי, עכ"ל. התורה מעלת חן על לומדיה, וע"י שמוצאים חן, זוכים שגם כל התפילות והבקשות שמתפללים לפני ה' יתברך – הן מתקבלות.

אצל יצחק כתוב (בראשית כה, כא) "וַיֶּעְתַּר יִצְחָק לַה' לְנֹכַח אִשְׁתּוֹ", ודרשו בגמ' (יבמות סוף סד.) אמר ר' יצחק: למה נמשלה תפילתן של צדיקים כעתר? מה עתר זה מהפך התבואה ממקום למקום, כך תפלתן של צדיקים מהפכת מידותיו של הקדוש ברוך הוא ממידת רגזנות למדת רחמנות, ע"כ. ויש לפרש על פי מה שמבואר שם בסמוך שרבקה היתה עקרה, שזו בחינת רוגז ודינים, ותפילתו של יצחק התקבלה ושינתה את הטבע ורבקה ילדה. ורבינו מגלה, שהכח שיתקבלו התפילות הוא בכח של התורה, וא"כ נמצא ששהיה ליצחק אבינו כח גדול של תורה שעי"ז היה לו חן שיתקבלו כל התפילות שלו וישנה את הטבע.

איפה מצאנו בחינת תורה אצל יצחק

טז. רק שיש להתבונן איפה מצאנו כל כך את העניין של תורה אצל יצחק. מילא אצל יעקב, שהוא איש תם יושב אוהלים. מילא אצל אברהם, כתוב (ע"ז דף יד:) מסכת עבודה זרה של אברהם אבינו ארבע מאות פרקים, והוא שחיבר את 'ספר יצירה'. אך איפה מוצאים אצל יצחק אבינו דגש מרכזי על תורה?

ונראה התשובה נמצאת בקטע הבא בדברי רבינו: "כי האיש הישראלי צריך להסתכל תמיד בהשכל של כל דבר". הסוד של יצחק הוא הסוד שהוא ידע להסתכל בשכל של כל דבר, ולקשר עצמו אל החכמה והשכל שיש בכל דבר – שזו בחינת תורה, כדי שיאיר לו השכל שיש בכל דבר להתקרב לה' יתברך על ידי אותו הדבר. רבינו מאוד מאריך בנקודה הזאת של הסתכלות בשכל של כל דבר. והביאור מהו להסתכל בשכל של כל דבר, מתבאר בהמשך של התורה הזאת שזה סוד ה'חן' שעל ידו מתקבלות התפילות. כי החכמה והשכל – היא אות ח', ואות נ' זה הבחינה של צמצום. כי בכל דבר יש בו חיצוניות, והחיצוניות זה צמצום לשכל שמלובש בדבר. הדבר בעצמו, הוא החיצוניות הגשמית שלו, והשכל של כל דבר זה אותיות התורה שבהן נברא זה הדבר. נמצא שהתורה בעצמה היא 'השכל של כל דבר'. ויצחק שידע להתבונן בשכל של כל דבר, זכה לתורה שמעלת 'חן'.

התורה שקודם מתן תורה

יז. והנה הסברנו כמה פעמים שהתורה שהייתה קודם מתן תורה, מהותה הייתה להסתכל בשכל של כל דבר. כי לא הייתה להם תורה בפנימיות כמו שקיבלנו במתן תורה, אלא הייתה להם תורה בחיצוניות, והיו עובדי אדמה ורועי צאן, והיו עוסקים בכל מיני דברים גשמיים, רק שידעו לצרף ולייחד את הייחודים שיש בכל דבר. רבי נתן גם כן מסביר כן בהלכות כלאי בהמה (הלכה ג, אות א), ואומר שזו הכוונה לדעת את השכל בכל דבר בבחינת מה שכתוב בגמרא (ברכות נה.): "יוֹדֵעַ הָיָה בְּצַלְאֵל לְצָרֵף אוֹתִיּוֹת שֶׁבָּהֶן נִבְרְאוּ שָׁמַיִם וָאָרֶץ". כלומר שמכל דבר ודבר הוא ידע להשיג את האותיות שמהן נברא כל דבר.

מאה הברכות והמשכת השפע

יח. וזה מה שכתוב גם בפסוק (תהלים קד, כד): "מָה רַבּוּ מַעֲשֶׂיךָ ה' כֻּלָּם בְּחָכְמָה עָשִׂיתָ", כי השכל של כל דבר הוא סוד "בחכמה עשית", ועל ידי שאתה יודע את הסוד של האותיות שנברא בהן כל דבר, זה נקרא להסתכל בשכל של כל דבר, כפי שמסביר רבי נתן.

ואת זה ראינו ביצחק אבינו, כי כתוב בהמשך הפרשה: (בראשית כו, יב) "וַיִּזְרַע יִצְחָק בָּאָרֶץ הַהִוא וַיִּמְצָא בַּשָּׁנָה הַהִוא מֵאָה שְׁעָרִים וַיְבָרְכֵהוּ ה'". וכתב בריקאנטי על הפסוק, וז"ל: דע כי חכמי הקבלה אמרו כי הארץ העליונה (השכינה) מאה שערים, ולכל שער בית קיבול נובעת מעייני ברכה לעולם. ומשם ינק יצחק אבינו 'מאה מיני ברכות' (שהוא כנגד סוד מאה ברכות) ממאה שערים הנזכר, שמשם יוצא ברכה ושפע ואצילות לכל הנבראים, עכ"ל. וראה במגלה עמוקות (פרשת ואתחנן אופן ע"ה), בענין התיקון של מאה ברכות, שתחילתו מענין של יצחק בבחינה הזאת של "מֵאָה שְׁעָרִים וַיְבָרְכֵהוּ ה'", ואחר כך משה רבינו בשני נוני"ן של ואתחנ"ן שעולים מאה, ושוב דוד המלך תיקן והנהיג את המאה ברכות (מנחות מג:).

ענין הברכה להרבות את הבריכה העליונה - השכינה

יט. עכ"פ מבואר שהחידוש של 'מאה ברכות' הוא להוריד את השפע מהבריכה העליונה הקדושה התחיל בכח יצחק. כל השפע כולו נקרא 'בריכה עליונה', וכשאתה מברך על איזה דבר אתה מוריד שפע מהבריכה העליונה. הגמרא אומרת (ברכות לה.): "כָּל הַנֶּהֱנֶה מִן הָעוֹלָם הַזֶּה בְּלֹא בְּרָכָה, כְּאִלּוּ גּוֹזֵל לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וְכִנֶסֶת יִשְׂרָאֵל", והטעם לכך הוא, כי כשאתה נהנה מאיזה דבר, אתה צריך להרבות את הברכה בבריכה העליונה שיהיה עוד שפע יותר. אבל אם נהנית בלי ברכה – בלי להרבות שפע יותר – גזלת!

שוב, אכלתי עכשיו כיכר לחם, מה עשיתי? חיסרתי כיכר לחם מהעולם. עד עכשיו הייתה פה כיכר לחם, עכשיו אין. אבל אם בירכתי, אדרבה הרביתי שיהיה עוד יותר שפע בעולם על ידי הברכה שליי זה ההיפך מגזל. וזה העניין של יצחק. יצחק הוא היה הסוד של הברכות, כמו שכתוב "וַיִּמְצָא... מֵאָה שְׁעָרִים וַיְבָרְכֵהוּ ה'".

וזה הבחינה של 'השכל של כל דבר' שהתבונן בו יצחק מתוך הדברים הגשמיים, כי מתוך מה שזרע בארץ והתברך בה, מזה התחיל התיקון של מאה ברכות. כי הסתכל יצחק בשכל של כל דבר, מדוע ברכו הקב"ה ב'מאה שערים' דוקא, ובא לזה לסוד הבריכה העליונה של מאה שערים, שהיא השכינה, ואיך להוריד שפע ברכה בכל העולם.

סוד המעשרות וברכות יצחק

כ. עוד מובא בדברי רש"י בעניין יצחק אבינו: "אומד זה למעשרות היה". ויש להתבונן, מה הנקודה במעשרות? הרי דרשו חז"ל (שבת קיט.) על הפסוק (דברים יד, כב) "עַשֵּׂר תְּעַשֵּׂר" – עשר בשביל שתתעשר. כלומר, אדרבה, אף שכאילו נחסר ממונך (שהיה לך מאה ועכשיו יש לך רק תשעים), באמת הדבר מתברך יותר פי כמה. ולפ"ז רואים גם בפירוש רש"י שפירש לעניין מעשרות, שהוא ענין אחד עם ברכה, שלכאורה נראה כנחסר ע"י המעשר, והאמת שאדרבה שהוא זה שמתברך.

מתוך המאה ברכות נתן יצחק ליעקב מעשר של עשר ברכות

כא. ולפ"ז יש כאן רמז נפלא, שמתוך המאה ברכות נתן יצחק מעשר של עשר ברכות, והן הברכות המפורסמות שבירך יצחק ליעקב האמורות בהמשך הפרשה (בראשית כז, כח) "וְיִתֶּן לְךָ הָאֱלֹהִים מִטַּל הַשָּׁמַיִם וּמִשְׁמַנֵּי הָאָרֶץ וְרֹב דָּגָן וְתִירֹשׁ" וכו'. שהן עשר ברכות, היינו מעשר מתוך המאה ברכות שקיבל יצחק, ויצחק נתן מעשר – עשר ברכות ליעקב.

חן ונֹגה – סוד קבלת התפילות

כב. רבינו מסביר בתורה דידן מהי הבעיה המונעת קבלת תפילה והבקשה. ואומר שהסיבה לכך היא שאין למבקש 'חן', ומה הפירוש שאין לו חן? הסברנו זאת על פי הבעל שם טוב הקדוש שיש 'חן' ויש 'נֹגה'. המילה 'נֹגה' עולה בגימטריה 'חן' (נ', ג', ה' = 58; ח', ן' = 58). כשחס וחלילה נופלים לקליפת 'נֹגה', אזי החן של איש הישראלי נופל, ומ'חן' מתהפך חס וחלילה ל'נֹגה'. ועל כן העבודה המוטלת על האדם היא להעלות את החן, דהיינו להפוך חזרה את ה'נֹגה' לחן.

ואומר רבינו, כיצד מעלים את החן? על ידי אותיות ח' ונ'. על ידי האות ח' שהיא השכל שאתה מוצא בכל דבר, ועל ידי האות נ' שבאמצעותה אתה עושה צמצומים, ולא מתפשט יותר מדי אלא מצמצם את מה שצריך לצמצם (כי ריבוי סתם אינו נכון, כפי שנראה תכף ברמזים). על ידי כך אתה מעלה 'חן' ועולה החן של האיש הישראלי מ'נֹגה', ואז אתה מוצא חן בעיני ה', והתפילות והבקשות מתקבלות. ויצחק שעסק בדבר הזה של למצוא חן, על ידי זה התקבלה התפילה שלו, כפי שכתוב בתחילת הפרשה (בראשית כה, כא) "וַיֶּעְתַּר יִצְחָק".

החכמה והבכורה

כג. ממשיך רבינו ואומר, על ענין החכמה שזו הבחינה של יעקב, וז"ל: וְזֶה בְּחִינַת יַעֲקֹב, כִּי יַעֲקֹב זָכָה לַבְּכוֹרָה, שֶׁהוּא רֵאשִׁית, שֶׁהוּא בְּחִינַת חָכְמָה (תִּקּוּנִים תִּקּוּן י"ד דף ל. זֹהַר מִשְׁפָּטִים קכא:), כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (תְּהִלִּים קיא, י) "רֵאשִׁית חָכְמָה". וְזֶה בְּחִינַת (בְּרֵאשִׁית כז, לו) "וַיַּעְקְבֵנִי זֶה פַּעֲמַיִם", וְתַרְגּוּם אוּנְקְלוֹס: 'וְחַכְמַנִי', עכ"ל. כל מה שיעקב בא ומוציא את הבכורה מעשיו, הוא משום שרצה לקחת את החכמה, את ה'ראשית חכמה'.

מהו הפשט במאמר עשו "הִנֵּה אָנֹכִי הוֹלֵךְ לָמוּת"

כד. הפסוק אומר שיעקב אומר לעשו (בראשית כה, לא) "מִכְרָה כַיּוֹם אֶת בְּכֹרָתְךָ לִי", ומשיב לו עשו (שם, לב) "הִנֵּה אָנֹכִי הוֹלֵךְ לָמוּת וְלָמָּה זֶּה לִי בְּכֹרָה", רש"י מפרש: הנה אנכי הולך למות – אמר עשו (ליעקב) מה טיבה של עבודה זו (שבבית המקדש שנעשית על ידי הבכור), אמר לו כמה אזהרות ועונשין ומיתות תלוין בה, כאותה ששנינו: אלו הן שבמיתה – שתויי יין, ופרועי ראש. אמר (עשו) אני הולך למות על ידה, אם כן מה חפץ לי בה, עכ"ל. ולכאורה רש"י תמיד מפרש פשוטו של מקרא, ופשוטו של מקרא ב""הִנֵּה אָנֹכִי הוֹלֵךְ לָמוּת" – הוא שעשו היה בחור בן חמש עשרה, וטרם נשא אישה ואין לו ילדים, והוא אומר דבר הגיוני: 'אם לא תיתן לי לאכול עכשיו, אני מרגיש שאני עוד דקה מת, ואם אני מת, למה לי בכורה?'. זהו הפשט הכי פשוט. אלא שבוודאי זה הפשט הכי פשוט,

שאותו אפילו לא צריך לפרש, כי זה פשוטן של התיבות. אלא שרש"י מוסיף עוד מדרש על העניין כדי להשלים את הענין.

בשביל מה הוצרך יעקב לקנות מעשו את הבכורה

כה. אלא כיון שהפשט הפשוט שעשו באמת הלך למות, א"כ בשביל מה יעקב מתחנן לו שימכור לו את הבכורה, ונותן לו לחם ונזיד עדשים, יעקב יכול היה להמתין. שימות עשו ונשאר יעקב ותהיה לו הבכורה.

והתשובה היא לא! אם עשו ימות בלי למכור את הבכורה ליעקב, לא תהיה ליעקב בכורה, כי הבכורה מתה עם עשו. לכן יעקב מוכרח לעשות מעשה ולקנות את הבכורה מעשו, ולכן הוא נותן לו את הלחם ונזיד העדשים, כי יעקב באמת רוצה בדוקא לקנות!

וזהו גם מה שנאמר (שם, לג) "וַיִּשָּׁבַע לוֹ", כי בכורה היא דבר שאין בו ממש, ובהלכות קניינים אי אפשר לקנות 'קניין דברים' על דבר שאין בו ממש. אולם בהלכות שבועות (וזה ההבדל בין נדר לשבועה), אדם יכול להישבע גם על דבר שאין בו ממש. ולכן הבכורה יכלה לעבור ליעקב דווקא על ידי שבועה, ומשום כך נאמר "וישבע לו".

מנוגה נעשה אור בחצות היום

כו. ממשיך רבינו ואומר: וְזֶה בְּחִינַת 'שֶׁמֶשׁ', כִּי הַשֶּׂכֶל הוּא מֵאִיר לוֹ בְּכָל דְּרָכָיו כְּמוֹ הַשֶּׁמֶשׁ. וְזֶה בְּחִינַת (מִשְׁלֵי ד, יח) "וְאֹרַח צַדִּיקִים כְּאוֹר נֹגַהּ הוֹלֵךְ וָאוֹר עַד נְכוֹן הַיּוֹם". וְזֶה בְּחִינַת חֵי"ת – לְשׁוֹן חִיּוּת (עיין זוהר פינחס רמה: ובתיקונים תיקון ס"ה צו.), כִּי הַחָכְמָה וְהַשֶּׂכֶל הוּא הַחִיּוּת שֶׁל כָּל דָּבָר, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (קֹהֶלֶת ז, יב) "הַחָכְמָה תְּחַיֶּה" וְכוּ', עכ"ל.

'היום' מתחיל להאיר מעמוד השחר, אבל אז האור הוא 'נוגה', משהו מאוד קטן. רק שמשמם "הוֹלֵךְ וָאוֹר עַד נְכוֹן הַיּוֹם". קודם הזכרנו שה'נוגה' הוא ה'חן'. ולכן רבינו מביא דווקא את הפסוק הזה, שהרי הנוגה יש לו אור חלש, ומה יש לעשות איתו? "הוֹלֵךְ וָאוֹר עַד נְכוֹן הַיּוֹם". על ידי שאתה מוציא את האור מהנוגה, בסוף זה נהיה "הוֹלֵךְ וָאוֹר עַד נְכוֹן הַיּוֹם" – חצות היום, הזמן שבו יש הכי הרבה אור.

התפילה על הגשמיות כשלב ודרך לתפילה על רוחניות

כז. ועל פי זה נחזור לעניין התפילה שדיברנו, לעיל אדם צריך קודם כל להתפלל על הדברים שחסרים לו באמת. והדברים שחסרים לך באמת הם 'נוגה', אור הלבנה, הצמצומים והחיצוניות, היינו כל הדברים הגשמיים. ודווקא על ידי שיתפלל על הדבר הזה וישיג אותו – כגון שיתפלל על פרנסה, ילדים או בריאות, ובעזרת ה' ייענה משמיים והשפע יבוא לו – דווקא זה יעשה את ה"הולך ואור עד נכון היום". שהרי על ידי ההודיה שתהיה לך להקב"ה ששמע את תפילתך על עניין חיצוני, הדבר ייתן לך כוח להיות דבוק בקב"ה ולרצות את מה שבאמת רוצה הקב"ה: שתגיע לתורה וליראת שמים, ובכך אתה מגיע ממש להיות "הוֹלֵךְ וָאוֹר עַד נְכוֹן הַיּוֹם".

וזוהי הדרך בתפילה, קודם להתפלל על מה שחסר בגשמיות, ואחרי שאדם רואה שנענה, הוא יכול לטפס ולהפוך את אור הלבנה כאור החמה, ולהתפלל על תורה שהיא השכל של כל דבר. אבל אם אינך מקשר את עצמך בסוף אל השכל והחכמה, אלא נשאר כל הזמן רק בתפילות על גשמיות (שהן כאמור רק ההתחלה), ולא מתקדם הלאה זו בבחינת עשו שביזה עבודתו של מקום. כי ביזוי השכל (שהוא התורה בעצמה) הוא בחינת הנאמר (משלי יח, ב) "לֹא יַחְפֹּץ כְּסִיל בִּתְבוּנָה כִּי אִם בְּהִתְגַּלּוֹת לִבּוֹ" – היינו תאוות לבו, הדברים הגשמיים שהוא התפלל עליהם. כי אז מתברר למפרע שכל החסרונות שהתפללת עליהם היו רק למען תאוות לבך והחיצוניות (התגלות לבו). וזה בחינת 'מלכות הרשעה', בחינת 'לבנה דסטרא אחרא', שעליה נאמר (ישעיהו כד, כג) "וְחָפְרָה הַלְּבָנָה". מהי חפרה? בושה. שיוצא למפרע שכל מה שהתפללת על גשמיות היא רק לבושה, כיוון שלא התקדמת מתוך כך לתפילה של רוחניות.

יצר טוב ויצר רע – מלך זקן ומסכן וחכם

כח. ממשיך רבינו ואומר: וְזֶה בְּחִינַת יֵצֶר טוֹב וְיֵצֶר הָרָע, כִּי הַיֵּצֶר טוֹב נִקְרָא "מִסְכֵּן וְחָכָם" (קֹהֶלֶת ד, יג נדרים לב:), (מסכן בכל מקום הוא עני) בְּחִינַת מַלְכוּת, שֶׁהִיא בְּחִינַת עֲנִיָּה וְדַלָּה – דְּלִית לָהּ מַגָּרְמָהּ כְּלוּם כִּי אִם מַה שֶּׁמְּקַבֶּלֶת מֵחָכְמָה. וְיֵצֶר הָרָע נִקְרָא "מֶלֶךְ זָקֵן וּכְסִיל" (שָׁם), בְּחִינַת מַלְכוּת דְּסִטְרָא אַחֲרָא, שֶׁאֵינָהּ חֲפֵצָה בְּחָכְמָה וְשֵׂכֶל, בְּחִינַת "לֹא יַחְפֹּץ כְּסִיל בִּתְבוּנָה" וְכוּ', עכ"ל.

התרגום של 'מסכן' בכל מקום הוא עני (דל, מסכנא). ומצד שני הוא 'חכם'. ובדרשה לעניינו – נאמר: אדם רוצה להתפלל על פרנסה כי הוא מסכן (עני), אולם הוא 'חכם' – הוא רוצה להגיע לחכמה. זוהי מלכות שבהתחלה היא ענייה (דלית לה מגרמה כלום), אך על ידי שהיא מקבלת מהחכמה ומסתכלת בשכל של כל דבר, היא מתפללת ומגיעה ל"הוֹלֵךְ וָאוֹר עַד נְכוֹן הַיּוֹם".

מנגד, היצר הרע נקרא "מֶלֶךְ זָקֵן וּכְסִיל". זוהי בחינת מלכות דסטרא אחרא שאינה חפצה בחכמה ושכל, בחינת "לא יחפוץ כסיל בתבונה". 'מלך' בפשטות הוא עשיר, וברמז שלנו הכוונה – שהתקבלה בקשתו. אבל הוא נותר 'זקן וכסיל' – הוא אינו רוצה ואינו חפץ בתבונה כי אם בהתגלות לבו. ודבר זה שייך לכל אחד ואחד, שהרי אנו מתפללים כל הזמן ונענים בהרבה מהבקשות שלנו, אך עלינו להיזהר מאד שלא נהפוך ל"מלך זקן וכסיל" המקבל את בקשתו הגשמית ואינו רוצה להתקדם, שזה 'כסיל'.

עסק התורה בבוח

כט. וכיצד נחלצים מפלונטר זה? על כך אומר רבינו: וְצָרִיךְ כָּל אֶחָד לִתֵּן כֹּחַ לִבְחִינַת 'מַלְכוּת דִּקְדֻשָּׁה', לְהִתְגַּבֵּר עַל 'מַלְכוּת דְּסִטְרָא אַחֲרָא', וּכְמוֹ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בְּרָכוֹת ה.): 'לְעוֹלָם יַרְגִּיז אָדָם יֵצֶר טוֹב עַל יֵצֶר הָרָע'. וְעַל יְדֵי מַה נוֹתֵן כֹּחַ לַמַּלְכוּת דִּקְדֻשָּׁה – עַל יְדֵי הַתּוֹרָה שֶׁהִוא עוֹסֵק בְּכֹחַ, עכ"ל.

העצה כאן היא 'לימוד תורה בכוח'! ומשמעו שאדם משקיע ומתאמץ בלימוד מעבר למה שקל לו, לא ללמוד רק דברים קלילים או לגרוס בעלמא, אלא הוא מתאמץ להפעיל את השכל יותר בלימוד משניות וגמרא בהבנה שקשים לו. ועל זה אמרו חז"ל (ברכות ה.) "לְעוֹלָם יַרְגִּיז אָדָם יֵצֶר טוֹב עַל יֵצֶר רָע... אִם נִצְחוֹ מִיטָב וְאִם לָאו יַעֲסֹק בַּתּוֹרָה". ורבינו מבאר שהכוונה על 'תורה בכח', ואז מתקיים בו (קדושין ל:) "אִם פָּגַע בְּךָ מְנַוָּל זֶה מָשְׁכֵהוּ לְבֵית הַמִּדְרָשׁ", כי על ידי התורה בכח נותנים כוח למלכות דקדושה, וזה מה שיוצר את החן שדרכו מתקבלות כל התפילות והבקשות.

העצה על לימוד הגמרא

ל. ולכן אני מחזק שוב ושוב על לימוד הגמרא, נכון זה קשה, אבל זה עיקר התיקון כנגד היצר הרע. והעצה למתחילים, לא קופצים מיד לקשה ביותר כדי לא להישבר. אלא מתקדמים שלב אחד יותר למעלה ממה שנמצאים. מי שלומד חומש ורש"י – יעבור למשניות, שתיים או שלוש ביום, ויקבע זאת כמו שכותב רבינו בשיחות הר"ן (שיחה יט) כ"חוק ולא יעבור". כשהמשניות יהפכו לו קלות, יעבור לגמרא, ומשם לקבלה שהיא אינסוף.

עצה זו היא בריאות למוח בפרט כשמתבגרים

לא. ויתרה מזאת, גם מצד בריאות המוח, כשאדם מתבגר (בגילאי חמישים ושישים), התרופה הטובה ביותר לשמירת צלילות הדעת היא להעמיד אתגרים למוח. מומחים בעולם הכללי ממליצים ללמוד שפות חדשות, נגינה, או לפתור תשבצי סודוקו, כדי לחדש תאים ולמנוע ירידה קוגניטיבית. אך לנו יש תורה! אנחנו לא צריכים את העצות ההבל הללו, שבקושי מועילות, לנו יש תורה שהיא עיקר האתגר למוח. לכן אדם בן חמישים שישים שרוצה להאריך ימים בדעת צלולה עד גיל תשעים ויותר, ילמד דבר חדש שלא היה רגיל בו – יתחיל ללמוד משניות בהבנה, ילמד גמרא בהבנה. זה יפתח את המוח וישמור על צלילותו עד זקנה ושיבה. יהי רצון שנזכה ללמוד תורה בהבנה ובכח, שכן זו המטרה האמיתית והעיקר, ה' יזכה אותנו. אמן.